

ANTTI MALINEN

Työmiesten ja perheenemäntien väsymyksestä käyty keskustelu 1920–1940-luvuilla

Palkka- ja kotityön aiheuttamasta väsymyksestä keskusteltiin vilkkaasti 1920–1940-luvuilla. Työmiesten ja perheenemäntien väsymys oli yhteiskunnallinen kysymys, jota tarkasteltiin luokka- ja sukupuoliroolien näkökulmista. Sosiaalihallinnon virkamiesten tuottaman väsymyspuheen voi nähdä osin hierarkkisen ja normittavana. Toisaalta vetoamalla työmiesten ”psykologiseen väsymykseen” haettiin tukea työsuhteiden kohentamista koskeville ratkaisuehdotuksille. Naisille väsymys tarjosi puolestaan hyväksyttävän keinon nostaa esille heidän kokemuksiaan kodin työnjakoon liittyvistä epäkohdista.

■ Suomalainen yhteiskunta joutui 1920–1940-luvuilla kohtaamaan kahdesti sotien ja rauhaan palaamisen tuomat haasteet. Kansakunnan nähtiin sekä sisällissodan että toisen maailmansodan jälkeen tarvitsevan työkykyisiä ja -haluisia kansalaisia. Kriisitilanteet herättivät myös yleisemmän keskustelun naisten ja miesten välisistä työnjaosta ja velvollisuuksista.¹ Työaikalainsäädännöllä ja työsuojelulla oli merkittävä rooli levon ja väsymyksen välisen suhteen säätelyssä ja siten työkunnan ylläpitämisessä. Sosiaalisella lainsäädännöllä oli kuitenkin sekä taloudelliset että poliittiset rajansa työsuhteiden säätelyssä. Tämän lisäksi perheenemäntät jäivät monilta osin ulos sosiaalisen lainsäädännön vaikutuspiiristä.

Niin palkka- kuin kotityön rasittavuutta käsittelevässä keskustelussa sosiaaliministeriön ja -hallituksen virkamiehistö muodosti yhden keskeisen ryhmittymän. Sisällissodan jälkeen tasapainottelevaa keskustapolitiikkaa ajaneiden sosiaalipoliitikkojen huo-

mio kohdistui erityisesti kaupunkien ja teollisuusyhdyskuntien miespuoliseen työväestöön ja perheenemäntien asemaan.² Työmarkkinoiden toimivuutta koskevien isojen kysymysten (työttömyys ja työnvälitys, työ-sopimuspolitiikka) ohella sosiaalihallinnon virkamiehistö oli kiinnostunut myös työvoimaa koskevista laadullisista kysymyksistä, kuten työmiesten ”sielullisesta elämästä” ja elämäntavasta. Sosiaalipoliitikkojen pohdintoissa arkielämän eri osa-alueet, kuten työ ja lepo sekä vapaa-aika ja asuminen, liitettiin yhteiskunnallista kehitystä koskeviin laajempiin tilannearvioihin.

Sisällissodan jälkeisessä työmiehiä koskevassa väsymyspuheessa työolojen levottomuus, vanhakantaiset isäntävaltaiset käskysuhteet sekä työmarkkinoiden yleinen politisoituminen esitettiin tekijöinä, jotka lisäsivät työsuhteiden ongelmia ja työmiesten vieraantumista ja henkistä väsymistä. Kansallinen eheytyminen oli ulotettava myös teollisiin suhteisiin. Sosiaalipoliitikot visioivatkin kehityspolun, joka johtaisi työväenkysymyksen luonteen täydelliseen muutokseen. Rationalisointi, työnjohtamisen uudistaminen sekä työntekijöiden sitouttaminen erilaisin työpalkkajärjestelyin esitettiin välineinä työsuhteiden normalisointiin ja tuottavuuden nostamiseen. Kyse oli ihannemallista, jonka nähtiin kuitenkin näyttävän suuntaa tulevalle kehitykselle. Teollisten suhteiden ulkopuolella ja kodin piirissä sosiaalipoliitikot kiinnittivät huomiota asumiseen, vapaa-aikaan ja perhe-

1. Mirja Satka (1994) 'Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa', teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*, Jyväskylä: Vastapaino, 73. – Kiitän Suomen Kulttuurirahastoa, jonka myöntämän apurahan turvin artikkeli on kirjoitettu.

2. Sosiaalipoliittisen toiminnan ylärajana pidettiin traditionaalisesti ”keskisäädyn läpileikkausta”. Esimerkiksi Leo Ehrnrooth (1912) *Nykyaikainen yhteiskuntapolitiikka. Kaksitoista esitelmää. Suomen Työväensuojelus- ja sosialivakuutusyhdistys julkaisuja*, Porvoo: WSOY, 149. Merkittävä osa sosiaaliministeriön ja -hallituksen virkamiehistöstä voidaan sijoittaa sisällissotaa koskevien tulkintojensa osalta osaksi ”sosiaaliliberaalista traditiota” kantanutta keskustaa. Ks. Pauli Ketunen (1994) *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa, Historiallisia Tutkimuksia* 189, Vammala: SHS, 171.

suhteisiin. Kansallisen eheytymiseen sisältyi ajatus keskiluokkaisen elämäntavan tavoiteltavuudesta, ja tässä kohden yhteiskunta-analyysiin astuivat mukaan perheenemännät lukuisine velvollisuuksineen.

Perheenemäntien väsymyksestä käydyssä keskustelussa huomio kiinnittyi arjen ongelmiin ja lukuisten tehtävien luomiin rasituksiin. Ratkaisuja perheenemäntien jaksamiseen haettiin osin samoin välinein kuin palkkatyön alueella, eli (kotitöiden) rationalisoinnista ja töiden paremmasta organisoinnista.³ Oman lisänsä keskusteluun toivat erityisesti 1940-luvulla esille nousseet ongelmat naisten palkkatyön ja perhe-elämän yhteensovittamisessa.⁴ Samalla perheenemäntien väsymystä koskeva keskustelu avasi mahdollisuuksia naisten ja miesten kotitöiden työnjakoa koskeviin keskusteluihin. Ne avaavat näkökulman myös perheen sukupuolittunutta työnjakoa koskeviin kulttuurisiin käsityksiin. Porvarillisenä ihanteena pidettiin tilannetta, jossa äiti pitää huolta kodista ja mies käy työssä kodin ulkopuolella.⁵ Perheenemännille asetet-

3. Rationalisointikäytäntöjen taustaideoologioista, yhteyksistä naisten kotitalousliikkeisiin sekä rationalisointi-ideologian yhteiskunnallisesta läpileikkaavuudesta kts. Minna Lammi (2006) *Ett' varttuisi Suomenmaa. Suomalaisten kasvattaminen kulutusyhteiskuntaan kotimaisissa lyhytelokuviissa 1920–1969*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1074, Helsinki: SKS; Karl-Erik Michelsen (2001) *Työ, tuottavuus, tebokkuus. Rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa, STH-julkaisuja* 7, Vammala: Rationalisoinnin seniorikilta ry; Visa Heinonen (1998) *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuhuttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*, *Bibliotheca Historica* 33, Helsinki: SHS; Kettunen (1994).

4. Naisten palkkatyötä, arkea sekä vapaa-aikaa koskevaa tutkimusta ovat tehneet muun muassa Anu-Hanna Anttila (2005) *Loma tehtaan varjossa. Teollisuusväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*, *Bibliotheca Historica* 93, Helsinki: Hakapaino; Maria Lähteenmäki (2000) *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*, Helsinki: Hakapaino; Marjaliisa Hentilä (1999) *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan*, Helsinki: Edita; Maria Lähteenmäki (1995), *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*, *Bibliotheca Historica* 2, Saarijärvi: Gummerus; Liisa Rantalaiho (1994) 'Sukupuolisopimus ja Suomen malli', teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*, Jyväskylä: Vastapaino.

5. Matti Peltonen on tarkastellut eroja maatalouden ja kaupunkityöväestön työnjaon sukupuolittuneisuudes-

tiin myös velvollisuuksia toimia perheen moraalisenä selkärankana ja perhehengen ylläpitäjänä. Virkamiehistön ajamat sosiaalipoliittiset ideaalit kantoivatkin mukanaan erilaisia normatiivisia malleja ja olettamuksia miesten ja naisten soveltuvista rooleista. Ristiriitoja ilmeni tilanteissa, joissa sukupuolittunutta työnjakoa pyrittiin muuttamaan.

Sosiaalipoliittisen toiminnan kohteina arkielämän eri osa-alueet lohkottiin hallinnollisesti eri osastoille ja toimistoille. Yhteiskunnalliseen keskusteluun aktiivisesti osaa ottaneet virkamiehet, kuten sosiaalihuollituksen ylitirehtööri Einar Böök sekä työnvälitysosaston johtaja Eino Kuusi, olivat erikoistuneet sekä työpolitiikkaan että asuntokysymyksiin. Naispuoliset virkamiehet, kuten Eva Somersalo, Elli Tavastähti sekä Rakel Jalas, olivat erikoistuneet sosiaalihuolto- ja lastensuojelukysymyksiin. Virkatehtävien lisäksi sekä mies- että naispuoliset virkamiehet kirjoittivat melko laajalti kuluttaja- ja naistenlehtiin eri elämänalueisiin liittyvistä ongelmista.⁶ Hallinnollisesta työnjaosta huolimatta virkamiehistö pyrki tukemaan toisiaan sanomansa esilletuonnissa. Yhdistelmä tuottikin tilanteen, jossa virkamiehistö levitti eri tavoin auktorisoitua tietoa hyvin laajalle yleisölle.⁷

sa. Matti Peltonen (1999) 'Työnjako sosiaalisena tilana. Sukupuolenmukaisesta työnjaosta maataloudessa', teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 730, Hämeenlinna: SKS.

6. Yksi tutkittavan ajanjakson luetuimpia naistenlehtiä oli *Kotiliesi*, joten olen hyödyntänyt siellä julkaistuja väsymystä käsitteleviä artikkeleita yhtenä osana tutkimusaineistona. Ks. Raili Malmberg (1991) 'Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina', teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia* 8, Kuopio: Kustannuskiila oy., 197–198; Riittä Mäkinen & Anna-Liisa Sysiharju (2006) *Eteenpäin ja ylöspäin. Hedvig Gebhardin osuus ja toiminta*, Helsinki: Otava, 224–234.

7. Sosiaaliministeriön ja -hallituksen virkamiehistöstä Kotilieden toimituskuntaan kuului vuosina 1922–1926 sosiaalihuollituksen naistöiden keskustoimiston johtaja Eva Somersalo (1883–1956, kok.). Lehteen kirjoittivat useampaan otteeseen myös sosiaalihuollituksen naispuolisen köyhäinhoidon apulaistarkastaja Elli Tavastähti (1883–1950, kok.), Tavastähden seuraaja Rakel Jalas (1892–1955, kok.) sekä sosiaaliministeriön lastensuojelun tarkastaja Margit Borg-Sundman (1902–1992, kok.). sosiaalihuollituksen ylitirehtööri Einar (1874–1957, edist.) Böök, työnvälitysosaston johtaja Eino Kuusi (1880–1936, kok.) sekä tilasto-osaston johtaja

Työmiesten ja perheenemäntien väsymystä käsittelevä puhe avaa näkökulman siihen, miten tietyn aikakauden ”yhteiskunnalliset kysymykset” ohjasivat kulloistakin yhteiskunta-analyysiä. Samalla levon ja väsymyksen suhdetta käsitelleet puheenvuorot tarjoavat mahdollisuuden tarkastella sekä luokka- ja perherooleja koskevia kulttuurisia käsitystapoja että niitä uusintavia prosesseja. Sosiaalipoliittisessa toiminnassa eri elämänpiireille annetut painoarvot ovat vaihdelleet osana yhteiskunnallisten arvojen ja käsitystapojen muutosta. Sisällissodan jälkeen sosiaalihallituksen virkamiehistön keskeinen tavoite oli estää yhteiskunnan syvämpi kriisiytyminen; vapaan markkinatalouden ja sosialismin äärimuotojen väliltä oli löydettävä tilaa ”sosiaaliselle” eli riittäviksi arvioiduille elämisen ehdoille. Sosiaalipoliittikka oli yksi vastaus modernisoitumisen ja työnjaollisen kehityksen tuomiin yhteiskunnallisiin haasteisiin, joihin liittyivät myös lisääntyvät demokratisoitumisvaatimukset niin politiikan kuin perhe- ja työelämän alueilla.

Kuinka saada aikaan solidaarisuutta ja sitoutumista työsuhteisiin?

Sisällissodan jälkeen ylitirehtööri Einar Böök ja työnvälitystarkastaja Eino Kuusi arvioivat kriittisesti työsuhteiden tilaa ja odotettavissa olevia ongelmia. Keskeinen kysymys oli, miten kiinnittää työväenliike ja vasemmisto osaksi poliittista järjestelmää ja näin varmistaa yhteiskunnallinen legitimiys.⁸

Virkamiesten tilannearviot pohjautuivat jo sotaa edeltävinä vuosina rakennettuihin tulkintakehikkoihin. Nostamalla yleistä elintasoa työväelle luotiin väyliä nousulle kohti keskiluokkaa, ja teollisten suhteiden tasolla tämä tarkoitti sekä riittävän elannon takaamista⁹ että sellaisen työympäristön luomista, joka ei entisestään kärjistäisi työntekijöiden ja työnantajien välisiä suhteita. Vapaa-ajankäyttöä ja elämäntapoja koskevien muutosten uskottiin puolestaan vapauttavan työläiset luokkaperusteisesta dogmatismista – tavoitteena oli luoda järkevään ajatteluun kykeneviä kansalaisia.¹⁰ Eliitin yläluokkainen itsekkyyks taas tuli karistaa

valistuksen keinoin. Ilman toimivaa kansantaloutta keskiluokan kasvattaminen ei kuitenkaan ollut mahdollista, ja tämä korosti osaltaan tarvetta luoda toimivat teolliset suhteet. Esimerkiksi sosiaaliministeriön kansliapäällikkö Niilo Mannio pyrki johdonmukaisesti edistämään ajattelutapojen muutosta ja korosti ”keskinäisen luottamuksen” merkitystä terveiden työsuhteiden ylläpitämisessä.¹¹

Täkäläinen teollisia suhteita koskeva keskustelu voidaan liittää osaksi laajempaa ensimmäisen maailmansodan jälkeen Euroopassa ja Yhdysvalloissa virinnyttä keskustelua teollisten suhteiden ja demokratian välisestä suhteesta.¹² Keskeiset haasteet liittyivät siihen, miten luoda työelämän eri osapuolten välille kunnioitusta ja arvonantoa ja siten rakentaa perustaa työhön sitoutumiselle ja keskinäiselle luottamukselle.

Sosiaalipoliittisen teorian tasolla kysymystä teollisen ja ruumiillisen työn aiheuttamasta väsymyksestä ei tarkasteltu ainoastaan fysiologisena, tuotantoprosessiin ja tuottavuuteen vaikuttavana tekijänä, vaan sitä eriteltiin alustavasti myös psykologisena ja luokka-asemaan liittyvänä ongelmana. Koska valtio pyrki takaamaan taloudelliselle elämällä suotuisan toimintaympäristön, nähtiin tämän velvoittavan myös talouselä-

Leo Harmaja (1880–1949, kok.) joka oli kuluttajapolitiikasta laajalti kirjoittaneen Laura Harmajan (1881–1954) aviomies.

8. Kappaleen tulkinnat perustuvat kirjoittajan opinäytteeseen (2005) *Virkamiehistön poliittinen arviointi kriisiaikana. Sosiaaliballitus ja sisällissodan jälkeinen sosiaalipoliittinen rationaliteetti*, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

9. Sosiaalipoliitikkojen työpalkan riittävää tasoa koskevasta keskustelusta kts. Einar Böök (1918) ’Työpalasta ja palkkapolitiikasta’, *Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja* 14, 68–90; Eino Kuusi (1931) *Sosiaalipoliittikka I*, Porvoo: WSOY, 380–385.

10. Anu-Hanna Anttila tarkastelee kysymystä sivilisoinnin ja moraalisaätelyn näkökulmista. Anttila (2005) 61–64.

11. Niilo Mannio (1932) *Yhteisymmärrys työsuhteissa, Taloudellinen neuvottelukunta* 18, Helsinki, 33–34. Mannion ajatusten yhteydestä laajempaan työrauhaliikkeeseen kts. Kettunen (1994) 181–186

12. Kettunen (1994) 213–214; Ellen S. O’Connor (2000) ’Integrating Follett: history, philosophy and management’ *Journal of Management History*, Vol 6., 167–190.

mää ja teollisuutta seuraamaan yhteiskunnallisen elämän muilla osa-alueilla tapahtuvia uudistuksia, kuten yleisempää demokraatisoitumiskehitystä. Sosiaalihuollituksen keskeinen virkamies Eino Kuusi korosti:

”talous ihmisten yhteiselämässä ei ole mitään eristettyä eikä mikään päämäärä sinänsä. Se ei esiinny yksilölle eikä kansalle kaikesta muusta irrallisena asiana, vaan se on osa monipuolista yhteiskuntaelämää, joka on siveellisyyden läpätunkema.”¹³

Kansantalouden nähtiin asettavan tietyt rajat politiikan tekemiselle, mutta Kuusen analyysissä talous ei saanut olla itseisarvo vaan väline muiden arvojen ja tavoitteiden toteuttamiseen. Sosiaalipoliitikkojen velvollisuutena oli tarkastella kriittisesti taloudellisten eturyhmittymien ajamaa politiikkaa ja pohtia niiden pyrkimysten vaikutusta yhteiskunnallisen elämän kehitykseen. Virkamiesten mahdollisuudet vaikuttaa työnantajien ja työntekijöiden välisten suhteiden parantamiseen järjestötasolla olivat heikot. Työntekijöiden ja työnantajien paikalliset suhteet korostuivat, ja tilanteen pelättiin heikentävän entisestään teollisia suhteita.

Eino Kuusen mukaan yksi sosiaalipoliitikalle mahdollinen tehtävä oli kuitenkin etsiä keinoja ”taloudellisten organisatioiden” toiminnan tehostamiseksi ja siten lieventää eri osapuolten välistä kitkaa.¹⁴ Ratkaisuehdotuksia haettiin toimenpiteistä, joita kyettiin soveltamaan paikallistasolla ja ilman lisääntyviä kustannuksia. Teollisten suhteiden parantamiseksi virkamiehet ja muut sosiaalipoliittisia kysymyksiä ratkovat asianharrastajat esittelivät uudenlaisia johtamismalleja sekä keinoja institutionalisoida tuotannolliset ristiriidat. Välineinä nähtiin muun muassa teollisuusdemokratia, voitonjakojärjestelmät sekä työnjohdolliset menettelmät.¹⁵ Teorioiden soveltaminen käytäntöön olisi edellyttänyt tutkimustiedon keräämistä, mutta virkamiehet joutuivat vielä sotien välisenä aikana toteamaan, että täkäläinen sosiologisen tutkimus suuntautui teollisten ongelmien tutkimisen sijaan muihin mielenkiinnon kohteisiin.¹⁶

Pauli Kettunen ja Karl-Erik Michelsen

ovat analysoineet taylorismin ja psykotekniikkaan liittyvien käytäntöjen välittymistä Suomeen. Työoloja tiivistä seurannut sosiaalihuollitus oli osaltaan tukemassa ensimmäisen psykoteknillisen laboratorian perustamista Suomeen.¹⁷ Berliinissä lähettiläänä toiminut Juho Jännes selosti kirjeessään sosiaalihuollituksen ylitirehtöörille psykotekniikan alalla tehdyistä sovellutuksista. Jännes vakuutti Böökille, kuinka psykotekniikan avulla ei ainoastaan kyettäisi lisäämään ihmillisen työn ”efektiviteettiä” vaan sen avulla pystyttäisiin myös vähentämään ”niiden ihmisten lukua, jotka toimivat heille psyykkillisesti ja fyysisesti sopimattomalla työalalla ja joidenka apea mieliala muodostaa osaltaan voimakkaan sävelen sosiaalisten kysymysten dissonansseissa.”¹⁸ Periaatteen ”oikea mies oikealle paikalle” nähtiin osaltaan auttavan yleisen hyvinvoinnin luomisessa.¹⁹ Toisaalta kysymys ei ollut pelkäs-

13. Kuusi (1931) 32.

14. Kuusi (1931) 34.

15. Einar Böök (1924) *Työkamarit ja työntekijäin neuvostot*, teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo (toim.), *Valtiotieteiden käsikirja. Aakosellinen tietoteos IV*, Helsinki, 160; Yrjö Similä (1922), *Työnantajat ja työntekijät*, Porvoo: WSOY, 117; Kuusi (1931) 268, 354–375, 408–414.

16. Leo Harmaja (1933) ’Sosiaalisen tutkimustyön tehtävä’, *Sosiaalinen Aikakauskirja* 15, 76. Sosiaalihuollituksen tilasto-osaston johtaja Harmaja kiinnitti samaan ongelmaan huomiota myös myöhemmin, ks. Leo Harmaja (1943) ’Sosiaalipoliittikka tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen esineenä’, *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 43, 198–221. Myös Heikki Waris korosti, kuinka nykypäivän ”pulmakysymyksiä” onnellinen ratkaiseminen vaati sosiologisempaa tutkimusta ja sieullisen elämän parempaa ymmärtämistä. Heikki Waris (1932) ’Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta Englannissa ja Yhdysvalloissa’, *Historiallinen Aikakauskirja* 32, 195.

17. Kettunen (1994) 101–111; Michelsen (2001) 24–60; Sosiaalihuollituksen pöytäkirja 18.2.1921. Ca4, Sosiaalihuollituksen arkisto, Kansallisarkisto. Helmikuun 18. päivänä pidetyssä kokouksessa päätti sosiaalihuollitus ehdottaa valtioneuvostolle, että valtio tukisi rahallisesti Helsinkiin perustettavaa psykoteknillistä laboratoriota.

18. Juho Jännes Einar Böökille 11.3.1920. Kansio 2, Einar Böökin arkisto, Kansallisarkisto. Mm. MTK:n puheenjohtajana toiminut Jännes oli kuluttajapolitiikkona uran luoneen Laura Harmajan veli.

19. Suomalaisen työnvälityksen kehittämistä vastaan Eino Kuusi korosti samoin periaatteen ”sopivin henkilö kuhunkin työpaikkaan” merkitystä sekä yritysten että kansantalouden näkökulmista. Eino Kuusi (1919) *Työnvälityksen opas, Sosialisia käsikirjoja II*,

tään työn organisoinnista tai työnjaon kehittämisestä.

Työnjohtajien ja omistajien tulisi ymmärtää muun muassa se, että työntekijöiden ihmisarvo tulisi tunnustaa ja tunnustaa. Jalmari Kekkonen, joka esipuheessaan kiitteli Einar Böökiä tämän antamasta tuesta, kuvaili ammatillisia kouluja varten kirjoittamassaan teoksessaan

”ei käskemisen taito ole yksin tahtoon perustuva, vaan se on myöskin yhteiskunnallisen sivistyksen tulos. Emme saa yksistään esiintyä itsekkäinä käskyjä antaessa, vaan meidän on sovellettava ja asetettava käskettävän sieluntilaan. Tämä on käskijä-asemassa olevan yhteistymistä, sulautumista, sosialiseerautumista yhteen käskettävien kanssa, mikä johtaa siihen, että käsky ei ole väkivaltainen toimi, vaan käskynalaisen auttamista, niin että omantahdon alistuminen tapahtuu ilman oman arvontunnon masentamista.”²⁰

Reformistit kytkivät sekä työnantajia että työntekijöitä koskevan kompromissihengen ja molemminpuolisen arvonannon välttämättömyyden työnjaolliseen kehitykseen, jonka myötä kaikki oli sidoksissa kaikkeen: yhteiskunta hahmotettiin kokonaisuutena.²¹ Etäisyys sosiaalipoliittisten ihannemallien ja työelämän suhteiden todellisuuden välillä oli kuitenkin sotien välisenä aikana huomattava.

Sisällissotaa edeltävät ja sen jälkeiset työsuhteiden analyysit loivat kuitenkin pohjaa myöhemmille 1950- ja 60-luvun ristiriitojen sääntelyä koskeville perusajatuksille.²² Erik Allardt'n 60-luvun loppupuolen analyysissä näyttää ”ilmeiseltä, että eriytyneen työnjaon vallitessa tasa-arvoisuus on solidaarisuuden välttämätön edellytys. Ensinnäkin vaihtosuhteet tuskin toimivat, elleivät ihmiset suhtaudu suvaitsevasti toisiinsa ja hyväksy toisiaan tasa-arvoisina.”²³ Sosiaalishallituksen virkamiehistö etsi muun muassa rationalisoinnista, työnjohtamisen parantamisesta ja osallistumismahdollisuuksien lisäämisestä keinoja säännellä olemassaolevia teollisia ristiriitoja. Ongelmien ratkaiseminen edellytti asennemuutoksia ja molemminpuolista

arvonantoa, ja tässä suhteessa julkisen vallan mahdollisuudet vaikuttaa asioihin olivat rajalliset. Vuorovaikutukseen, arvonantoon ja työnjakoon liittyviä neuvottelunvaraisia kysymyksiä voidaan tarkastella myös perhetalouden näkökulmasta. Minkälaista yhteiskunnallista keskustelua perheenäitien väsymyksestä käytiin ja minkälaisia ratkaisuehdotuksia ongelmiin etsittiin?

Perheenemäntien väsymys

Perheenemäntien väsyminen oli ongelma, johon kiinnitettiin huomiota niin sosiaalipoliitikkojen puheenvuoroissa kuin kuluttaja- ja naistenlehtien palstoilla. Naisten tunnustettiin tekevän sekä henkisesti että fyysisesti raskasta työtä. Naisten palkkatyön lisääntyminen oli yksi muutostekijä, joka nousi esille yhteiskunnallisessa keskustelussa. Sotien välisenä aikana perheenemäntien väsymiseen kiinnitettiin kuitenkin huomattavasti enemmän huomiota. Esimerkiksi vuoro- ja yötyötä tekevien naisten lukumää-

Suomen sosialiballituksen julkaisemia, Helsinki, 4–8, 46.

20. Jalmari Kekkonen (1916) *Kansalaistietoa ammatillisille. Ammatillisia kouluja ja itseopiskelua varten*, Helsinki: Otava, 56. Arkkitehtinä toiminut Kekkonen oli suomentanut muun muassa Fredrick Taylorin kirjan ”The Principles of Scientific Management (1914), ks. Kettunen (1994) 302.

21. Tässä suomalaiset sosiaalipoliitikot jatkoivat Verein für Sozialpolitikin johtohahmon Gustav Schmollerin (1838–1917) muotoilemaa tulkintalinjaa. Arto Koho (1991) *Sosiaalipoliittikka ja utilitarismi, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia* nro 53, Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 146–147; Solidaarisuus-idean suhteesta modernin sosiaalioikeuden syntyyn kts. Kaarlo Tuori (2003) ’Sosiaalisen oikeuden arkeologia’, teoksessa Panu Minkkinen (toim.) *Francois Ewald, Normi yhteisen mittapuun käytäntönä*, E-sarja 8, Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 77–112.

22. Työelämää koskeva analyysin yksi keskeinen tehtävä oli luoda kuva siitä, minkälaisia teollisuustyöntekijät ja heidän poliittiset asenteensa olivat ja miten näitä ”irrationaalisiksi voimiksi” kuvattuja ryhmiä voitaisiin hallita. Ks. esim. Risto Alapuro (1997) *Suomen älymyöstö Venäjän varjossa*, Hämeenlinna: Hanki ja Jää, 110–111; Raimo Parikka (1999) ’Työn jäljillä’, teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 730, Hämeenlinna: Karisto, 9; Olavi Riihinen (1992) ’Sosiaalipoliittikka ja legitimitetti’, teoksessa Olavi Riihinen (toim.), *Sosiaalipoliittikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*, Juva: WSOY, 280.

23. Erik Allardt (1966) *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*, Porvoo: WSOY, 63.

rä oli 1920-luvun lopussa vielä vähäinen, yhteensä alle 8 000. Suurimmalle osalle heistä yötyö oli taloudellisen pakon sanelema ratkaisu.²⁴ Naisten palkkatyötä koskevat ongelmat saivat kuitenkin naistenlehdissä tilaa erityisesti toisen maailmansodan jälkeen.

Kotilieden päätoimittajan Hedvig Gebhardin vuonna 1928 tekemässä aikalaisanalyysissä naisten yhteiskunnallisten ja perheroolien nähtiin olevan voimakkaassa muutoksessa. Keskeinen haaste oli saada perheenemännän työ tunnustetuksi ammattityöksi, ja lisäksi kotitalouden merkitys osana kansantaloutta oli tunnustettava. Myös kysymys perheenemännän asemasta kotitaloudessa oli ratkaistava. Gebhard vertasi kotitaloutta teollisuuteen ja näki, että teollisuuden tavoin kotitaloutta oli kehitettävä tekniikan ja tieteen avulla. Perheenemäntien oli opittava tekemään arviolaskelmia, ja työtehoa kohottaessa oli otettava huomioon uudenai-kaisten työpsykologisten ja työtehotutkimusten tulokset. Kotitalouden edistämistyö ei ollut ainoastaan naisten asia vaan yhtä lailla miesten – elivähän he kotitalouden piirissä suurimman osan elämästään.²⁵

Gebhardin ajamaa tuottavuuden parantamista ja tehokkuuden lisäämistä ratkaisuna ongelmaan kannattivat tasapuolisesti myös sekä mies- että naispuoliset sosiaali- ja kuluttajapoliitikot. Samalla tavoin kuin teollisessa työssä pyrittiin vähentämään kitkaa työnantajien ja työntekijöiden välillä, perhetalouden sisällä haluttiin luoda naisille työolosuhteet, jotka tuottaisivat riittävässä määrin tyydytystä ja työniloa. Lehden toimituskuntaan kuulunut kotitalouspolitiikko ja -teoreetikko Laura Harmaja oli samoilla linjoilla Gebhardin kanssa. Mitä paremmin perheenemännät pystyisivät hoitamaan kodin ylläpidon, sitä terveempiä ja työkykyisempiä ihmiset olisivat: ”Hyvin hoidetut kodit kasvattavat kunnon kansalaisia, ja rikollisuus vähenee.”²⁶ Ongelma oli kuitenkin siinä, että huolimatta perheenemäntien pisimmistä työajoista ja lyhimmistä lomista ei heidän työtään arvostettu.²⁷

Eri puheenvuoroissa naisjärjestöjä kehoitettiin tekemään työtä kotityön arvostuksen nostamiseksi. Toisaalta vaadittiin, että nais-

ten oli päästävä yli henkilökohtaisen vapauden tavoittelusta, mukavuudenhalusta ja velttoudesta. Naisten oli turvauduttava sisäisiin voimavaroihinsa.²⁸ Kaikki lehteen kirjoittaneet naiset eivät kuitenkaan usko-neet, että kaikkia työtehtäviä ja velvollisuuksia kyettäisiin hallitsemaan pelkän asennemuutoksen keinoin. Naisten neuvottelunvarainen asema perheenemäntänä nähtiin yhtenä ongelmatekijänä. Lainsäädäntö ei puuttunut perheenemäntien työn ja levon määrään. Laura Harmaja vetosikin miehiin ja vanhempiin lapsiin, jotta he ymmärtäisivät milloin äiti oli levon tarpeessa.²⁹ Kriittisemmät naisten asemaa koskevat puheenvuorot ilmestyivät esimerkiksi *Kotilieden* sivuille vasta 1940-luvulla. Naisten väsymystä tarkasteltiin sotien välisenä aikana pitkälti heille asetettujen roolien näkökulmasta. Punnittaessa oman vapaa-ajan ja levon tarvetta toiseen vaakakuppiin asetettiin velvollisuudet vaimona ja äitinä ja tulevan sukupolven kasvattajana.

Naisten ylläpitämä perhetalous ja kansakunnan moraalinen uusintaminen

Naisilla oli merkittävä rooli perhetalouden ylläpitäjinä sekä mies- että naispuolisten sosiaalipoliitikkojen yhteiskuntapoliittisissa malleissa. Mielenkiintoinen ristiriita sisältyy siihen, että omassa elämässään monet naiset ja miespuoliset talous- ja sosiaalipoliitikot osallistuivat aviopareina ja työtovereina yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, esimerkiksi mainittakoon Leo ja Laura Harmaja, Hannes ja Hedvig Gebhard ja Onni ja Ilmi Hallsten. Vaikka naisten osallistuminen työmarkkinoille hyväksyttiin, ei naisten palkkatyöläistymistä pyritty edistämään. Enem-

24. Lähteenmäki (1995) 272–273.

25. *Kotiliesi* 1928, ”Nykyisen murrosajan kotitalouskysymyksiä, Hedvig Gebhard”, 472–473.

26. Laura Harmaja (1922) ’Kulutuspolitiikan tehtävät ja suhde sosiaalipolitiikkaan’, *Sosiaalinen Aikakauskirja* 5, 3; Ks. myös Heinonen (1998) 30.

27. Esimerkiksi *Kotiliesi* 1928, ”Onko perheenemännän työ tuottavaa?, Laura Harmaja”, 370.

28. Mm. *Kotiliesi* 1926, ”Kotityön arvo muiden ammattien rinnalla. Kotiliedelle kirjoittanut maisteri Rouva Ella Kitunen.”, 452–453, 456.

29. *Kotiliesi* 1928 ”Lepoa ja lomaa järjestettävä emännillekin!, Laura Harmaja”, 744–745.

män tai vähemmin implisiittisesti naisia tarkasteltiin sosiaalipoliitikankin parissa vai-
moina, äiteinä ja kodin ylläpitäjinä.³⁰

Sisällissodan jälkeen kodin merkitystä yhteiskunnallisen elämän perustana alettiin entisestään korostaa. Heti sodan jälkeen tehdyissä muutamissa tulkinnoissa työläisnaisia ja heidän epäonnistunutta kodinhoitoaan pidettiin yhtenä osatekijänä kapi-
naan. Epäonnistuminen kasvatuksessa oli synnyttänyt turmeltunutta nuorisoa.³¹ Sosiaalipoliitikkojen parissa ”vaarallinen työläisäiti” -diskurssin rinnalle nousi kuitenkin pian uusi kodin ja asunnon merkitystä korostava diskurssi. Syyttävä sormi kohdistettiin äitien sijaan poliitikkoihin, jotka eivät olleet tajunneet asuntopoliitikan merkitystä. Eduskunta alkoikin myöntää määrärahoja asutustoimintaan, mutta sosiaalihallituksen virkamiehet pyrkivät kiinnittämään huomio-
ta myös kaupunkiasumisen epäkohtiin.

Einar Böökin analyysissä asuntoja ja niiden laatua koskevat ongelmat muuttuivat asuntokysymykseksi silloin, kun epäkohdilla alkoi olla merkitystä ”koko yhteiskunnan terveelle elämälle”.³² Epäkohdat asumisessa vaikuttivat erityisesti palkkatyöväen elämisen ehtoihin. Sosiaalihallituksessa asuntoasioista vastannut Eino Kuusi korosti Kotilieden kirjoituksessaan vuonna 1926, kuinka tehdastyöläisten ”hermojakuluttava työ jyskyvien koneiden ääressä, epäterveellisessä ilmassa sekä ilmaston huonous, valon vähyys ja ihmistungos hänen asuntonsa ympärillä vaativat” että myös kaupungeissa saadaan asunto-olot järjestettyä riittävälle tasolle.³³

Asunnon merkitys nähtiin kriittisenä tekijänä valtiokansalaisuuteen sosiaalistumisessa. Kodin turvassa voimiaan keränneet ja itseään sivistäneet miehet ja naiset voisivat yhdessä kohottaa kansalaistaitojaan ja kasvattaa terveen jälkipolven.³⁴ 1920-luvun lehtikirjoittelussa vedottiin toistuvasti siihen, kuinka kansakuntaa uhkaavat suuret vaarat, jollei ”kodille, valtion perustukselle” osoiteta riittävästi huomiota.³⁵ Hyvillä asunto-oloilla oli yhteiskunnallista legitimitettä lisäävä merkitys: ”Asunto-olojen pitäisi kehittyä sellaisiksi, että koteja, yhteiskunnan perustusta ja elämäntapojen muodostajia,

opitaan rakastamaan.”³⁶ Myös väliaikaisen asunto-osaston johtajana toimineen Eino Kuusen kirjeenvaihdosta käy ilmi, kuinka tärkeänä virkamiehistö koki asuntokysymyksen menestyksellisen hoitamisen.³⁷ Valtion tukemalla rakennustoiminnalla ja muulla asuntopoliitiikalla virkamiehistö koki vaikuttaneensa merkittävästi työväestön elinolojen parantamiseen ja samalla perhe-elämän vakauttamiseen. Näin oltiin yhtä askelta lähempänä ylitirehtööri Böökin kuvailemaan yhteiskuntapoliittista ideaalia, jossa perheen talous taattiin ”perheenisän työ-
kunnolla” ja jossa ”perheenäiti ensi sijassa toimii uuden polven kasvattajana yhteiskunnalle”.³⁸

Tämän ihanteen ja naisten lisääntyvän työssäkäynnin välille muodostui kuitenkin jännitteinen kenttä. Ydinperhemallin mukaan äiti oli kodin sielu, joka piti kodin

30. Heinonen (1998) 34, 65.

31. Mirja Satka (1995) *Making social citizenship. Conceptual practises from the Finnish Poor Law to professional social work*, *SoPhi*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, 88.

32. Einar Böök (1921) ’*Asuntokysymys ja asuntopoliittikka*’, teoksessa L. Harmaja, A.E. Tudeer, N. Kärki, E. Böök, R. Erich, J. Forsman, R. Holsti, O.K. Kilpi, A. Tulenheimo, *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*, Helsinki, 107.

33. *Kotiliesi* 1926, ”Asunto, koti ja yhteiskunta. Eino Kuusi”, 122.

34. Kirsi Saarikangas (1998) ’Suomalaisen kodin likaiset paikat. Hygieniä ja modernin asunnon muotoutuminen’, *Tiede & Edistys* 23, 198–220; Pirjo Markkola (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle, Historiallisia Tutkimuksia* 187, Helsinki: Suomen historiallinen seura, 138–139; Anneli Juntto (1990) *Asuntokysymys Suomessa. Topeliuksesta tulopoliittikaan, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja* 50, Helsinki: Valtion painatuskeskus, 118.

35. Esim. *Aamulehti* 6.3.1921 ”Asuntopulasta pysyvänä ilmiönä, Ilmari Mantere”; *Maaseudun Sanomat* 29.1.1921 ”Asunto-olot ja yhteiskunta. Kirj. Yrjö Similä, Hugo Paldan”; *Maaseudun Sanomat* 16.3.1921 ”Asuntokysymys ja nykyaika, Yrjö Similä”; *Uusi Suomi* 22.5.1921 ”Naisten asuntopäivät. Viimeinen kokouspäivä.”

36. *Helsingin Sanomat* 18.3.1921, ”Asuntokysymys. Sen merkitys nykyoloissa, Yrjö Similä.”

37. Eino Kuusi Mandi Granfeltille 14.10.1923, 12.7.1925, kansio 33, Mandi Granfeltin arkisto, Granfelt-Kuusi-suvun arkisto, Kansallisarkisto. Kuusi selostaa Einar Böökin kanssa käymään keskusteluja asuntopoliitikan merkityksestä.

38. Einar Böök (1919) *Edistyksen uralta. Kirjoitelmia ja esitelmiä*, Helsinki: Edistysseurojen kustannus, 191–192.

siistinä ja tarjosi perheelle terveellistä ruokaa. Naimisissa olevien naisten ansiotyön yleistyminen muodosti uhan kodille, perheelle ja tuleville sukupolville. Naisten palkkatyö ei täysin kitkattomasti sopinut yhteen sosiaalipoliittikkojen ideaaleihin.

Toisen maailmansodan jälkeen palkka- ja kotityön pohdintojen sisällöissä tapahtui muutoksia aiempaan kriisiin verrattuna. Työmarkkinaehtosopimusten laajeneminen ja vakiintuminen sodan jälkeisinä alkuvuosina kohensivat työnantajien ja työntekijöiden välisiä työsuhteita.³⁹ Sotavuodet vahvistivat yhteiskunnan käsittämistä työnjaollisena kokonaisuutena ja tämä jätti pysyvän jälkensä myös rationalisointiin.⁴⁰ Työnteon ja tuotannon tehostamisesta tuli lähes moraalinen välttämättömyys ja tämä heijastui myös kotitalouden rationalisointiin.⁴¹

Sota-ajan aiheuttamat uudelleenjärjestelyt työmarkkinoilla tasoittivat puolestaan naimisissa olevien naisten tietä palkkatyöhön siirtymisessä. Naisten palkkatyön aiheuttamia ongelmia ratkomaan asetettu komitea arvioi, että teollisuuden palveluksessa oli vuonna 1946 noin 28 000 naista ja kaupan palveluksessa noin 20 000. Myös aikalais-tulkinnossa korostettiin sota-ajan lisänneen keskustelua naisen paikasta ja sukupuolten välisistä rooleista ja tehtävänjaoista perheen sisällä.⁴² Samanaikaisesti vahvistui huoli lasten ja tulevien sukupolvien terveyden turvaamisesta. Perheenemäntien väsymystä käsittelevä yhteiskunnallinen keskustelu tuli sisältämään monia keskenään ristiriitaisia elementtejä.

Sukupuolittuneita piirteitä

Sosiaalishallinnon virkamiehistön yhtenä huolenaiheena oli sekä sisällissodan että toisen maailmansodan jälkeen naisten ja miesten vapaa-aika ja sen käyttö. Lähestymistavat eri sukupuolten vapaa-ajan käyttöön erosivat melkoisesti: työmiesten kodin ulkopuolelle suuntautuvaa vapaa-ajan viettoa arvioitiin osin poliittisena ja osin moraalisen luokkapohjaiseen elämäntapaan liittyvänä kysymyksenä. Perheenemäntien vapaa-aikaa kodin piirissä, tai sen puutetta, arvioitiin heille osoitetuista rooleista ja velvollisuuksista käsin.

Keskusteltaessa kahdeksan tunnin työajasta vuosina 1917–19 epäilyt työväestön kyvystä käyttää oikein lisääntyntä vapaa-aikaansa nousivat pintaan. Työaikalainsäädännön aikaisemmissa valmisteluvaiheissa oli lyhyempää työaikaa puolustettu vetoamalla niin tuottavuus- kuin sivistysnäkökohtiin.⁴³ Nyt työaikalainsäädännön nähtiin johtavan laiskotteluun, tai mikä vielä pahempaa, politikointiin ja muuhun tuomittavaan toimintaan. Teollisuuden edustajat pyrkivät todistamaan, että työajan lyhennys oli alentanut työtehoa ja lisännyt työhaluttomuutta. Vapaa-ajankäyttöä koskevassa selvityksessä moitittiin erityisesti nuoremman sukupolven tuhlailtavaa ajankäyttöä.⁴⁴ Myös virkamiehistö suhtautui toisinaan kriittisesti työajan lyhennyksiin, mutta toisaalta he korostivat myös vapaa-ajan merkitystä levon ja perhe-elämän kannalta.⁴⁵

39. Tapio Bergholm (2005) *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon 1944–1956*, Helsinki: Otava, 21.

40. Kettunen (2001) 107; Michelsen (2001) 14.

41. Lammi (2006) 183.

42. Pirkko Surakka (1948), 'Naimisissa olevien naisten ansiotyö', *Sosiaalinen Aikakauskirja* 7–8, 225–226.

43. Kahdeksan tunnin työaikaa koskevan keskustelun peruslinjat hahmottuivat jo senaatin vuoden 1906 alussa asettaman ns. Ramsayn komitean raportissa. Työväenlainsäädännön parantamista valmisteelleet asian tuntijat näkivät, että työajan lyhentäminen kohensi paitsi työntekijöiden terveydentilaa se myös lisäsi mahdollisuuksia henkiseen sivistämiseen. Lisäksi tutkimuksessa oli komitean mukaan jo yleisesti myönnetty, että "ylen pitkä työaika uuvuttaa ja tylsistyttää työntekijää" siinä määrin, että tuottavuus heikkenee. Komiteanmietintö 1907: 17a, 56–57.

44. STK: tekemän kyselyn perusteella vanhemmat työntekijät käyttivät vapaa-aikansa usein hyödyllisesti esimerkiksi "ammattitaidon kehittämiseen, työväenopistossa, kotitöihin ja puutarhanhoitoon", kun taas nuorempien aika kului "huveihin, kahvilassakäynteihin, politikointiin ja työväenyhdistysten kiihoituskouksiin". Markku Mansner (1981) *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1907–1940*, Jyväskylä: Teollisuuden kustannus, 268–269; Kettunen (1994) 163–165, 270.

45. Einar Böök viittasi vuonna 1919 pitämässään puheessa muun muassa massoihin, jotka iltaisin vain ajailehtivat ympäri kaupunkia. Böök (1919) 290–291. Vertaa kuitenkin Böök (1919) 193–193. Eino Kuusi ihmetteli samoin suurkaupunkien vapaa-ajan vieton "tyhjänpäiväisyyttä" ja "joutilaisuutta". Eino Kuusi (1924) 'Puutarhaesikaupungeista'. *Tampereen työväenopisto 25-vuotias*, Tampere: Tampereen työväen kirjapaino, 74. Ks. myös Lähteenmäki (1995) 142–147.

Virkamiesten tulkinnoissa oikein käytetty vapaa-aika teki mahdolliseksi yksilöiden kehittymisen ja täydellistymisen, kasvun kohti keskiluokkaa.⁴⁶ Vapaa-ajan käytössä keskeisessä roolissa oli naisten ylläpitämä asunto, jossa miehet ja koko perhe viihtyivät. Sotien jälkeen kannettiin kuitenkin huolta siitä, riittivätkö naisten voimat oikeanlaisen kotijärjestyksen ylläpitoon. Naimisissa olevien naisten lisääntyneen ansio-työn nähtiin käyvän useissa tapauksissa liian raskaaksi, ja oli ”pelättävissä, että heidän voimansa kuluvat ennaikaisesti loppuun, ellei ansioäitien työtaakkaa valtioval-
lan toimenpiteillä pyritä helpottamaan.”⁴⁷ Naisten kaksinkertainen työtaakka muodostui sosiaalipoliittiseksi ongelmaksi, sillä naisten työvoiman tuhlauksen nähtiin olevan ”kansantaloudellisestikin epäviisasta”. Myös valtiovalta alkoi kiinnittää huomiota palkkatyöäitien ja vähävaraisten perheenäitien lomamahdollisuuksiin.⁴⁸

Yhteiskunnallisessa keskustelussa esille nostetut keinot perheenäitien rasituksen vähentämiseksi jatkoivat sotaa edeltänyttä linjaa. Kotitöiden rationalisointi, suunnittelu sekä voimien järkevä säästäminen olivat yleisimmät neuvot uupuneille kotiäideille. Kotiliedessä ilmeni kuitenkin myös uusia keskustelunavauksia verrattuna 1920- ja 1930-lukuun. Muutamat kirjoittajat pohtivat, miksi väsymys ja uupumus liitettiin usein naisiin. Sosiaaliministeriön virkamies ja tuleva väestöpolitiikan kehittäjä Rakel Jalas ei nähnyt naisia miehiä heikompana sukupuolena ja perusteli naisten väsymyksen heidän tekemiensä töiden määrällä ja rasittavuudella. Miehiin verrattuina naiset kuluttivat enemmän voimiaan lukuisiin erilaisiin tehtäviin.⁴⁹

Voidaankin nähdä, että perheenemäntien väsymystä käsittelevät jutut avasivat kirjoittajille väylän kyseenalaistaa kodin ja perheen sisäiset olemassaolevat järjestelyt. Väsymystä koskevissa kirjoituksissa alettiin varovaisesti pohtia naisille asetettujen roolien mielekkyyttä. Jossakin määrin voidaan puhua jopa naisten vastuuetiikan tai vastuurationaalisuuden kyseenalaistamisesta. Naisten tuli lopettaa itsensä syyllistäminen ja itsensä vertailu muihin ja varata myös itsel-

leen omaa aikaa.⁵⁰ Kirjoituksissa kotiäitejä kehoitettiin armahtamaan itseään. Omien voimien rajoja ei saanut ylittää ja työtehtäviä voi asettaa tärkeysjärjestykseen.⁵¹

Keskusteluun naisten väsymyksestä osallistuivat myös miehet. Rehtori A. Rautavaara käsitteli kodin rooleja ja perhepiirissä ilmeneviä erilaisia ristiriitoja työssä käyvän miesten näkökulmasta. Hän lähestyi miesten ja naisten erilaisia suhtautumistapoja työhön fysiologian ja ”ihmisluonnon” näkökulmista. Rautavaaran analyysissä terveelle miehelle työ merkitsi useimmiten elämän pääsisältöä, työn piirissä mies pääsi kilvoittelemaan ja näyttämään kykynsä ”sukupuolensa lakien” mukaisesti. Jos hän ei onnistunut saamaan haluamaansa arvontoa, se saattoi näkyä kotona miehen turhautumisena ja huonotuulisuuksena. Naiselle ansio-työ oli puolestaan pääasiassa väline, jolla luotiin edellytykset kodin ylläpidolle ja lasten elatukselle. Naisen velvollisuutena oli saada mies irroittautumaan työhuolistaan.⁵²

Naisten velvollisuuksien lisäämisen sijaan useammassa kirjoituksissa ehdotettiin varovaista työroolien uusjakoa. Rakel Jalas eh-

46. Siltala on kirjoittanut porvariston ylläpitämästä ”täydellistymisen moraalista”. Juha Siltala (1999), *Valkoisen äidin pojat – Siveellisyys ja sen varjat kansallisessa projektissa*, Helsinki: Otava; Anttila (2005) käsittelee väitöskirjassaan vapaa-ajan käyttöä moraalisisäytelyn näkökulmasta.

47. Lainaukset Surakka (1948) 226. Ks. myös Inkeri Sahlan (1948) ”Kotien työvoimapula. Kotiapulaistyökomitean toinen mietintö”, *Sosiaalinen Aikakauskirja* 30, 15–24.

48. Lainaus Veijo Lappalainen (1950) ”Varattomien ja vähävaraisten perheenäitien lomanvieton järjestäminen”, *Sosiaalinen Aikakauskirja* 32, 257; Huoltaja 1949:5–6 ”Vähävaraisten perheenäitien lomamahdollisuuksista”, 93–96.

49. *Kotiliesi* 1948:9, ”Tohtori Rakel Jalas: Väsynyt nainen”, 41.

50. *Kotiliesi* 1948:9, ”Tohtori Rakel Jalas: Väsynyt nainen”, 252; *Kotiliesi* 1949:10, ”Maisteri Anna-Liisa Sysiharju: Mistä riippuu voimiesi määrä?”, 247–248.

51. *Kotiliesi* 1948:20, ”Minulla on hirveä kiire”, 490–491.

52. *Kotiliesi* 1949:3, ”Mies kodin ja työpaikan välillä, A. Rautavaara”, 39–41, 60. Ks. myös *Kotiliesi* 1954:6, Naisen työ miehen silmin, Nimimerkki mies, 217. Nimimerkki Mies halusi puolestaan herättää naiset keskustelemaan kotitöiden organisointitavoista ja onnistuikin siinä väitteillään naisten heikommista organisointikyvyistä sekä tunnepitoisista työskentelytavoista.

dotti vapaa-ajan järjestelyjä kotitöiden jakamisessa, esimerkiksi niin että mies otti vastuuta vuoropäivinä ilta-askareiden hoitamisesta.⁵³ Myös *Sosiaalisessa Aikakauskirjassa* painotettiin sitä, kuinka tärkeätä olisi, että ”kodin kaikki jäsenet, miespuolisetkin, ymmärtäisivät nykyistä enemmän antaa apuaan erilaisissa kotitehtävissä, mikä tulevaisuudessa näyttää käyvän suorastaan välttämättömäksi.”⁵⁴ Positiivisena esimerkkinä kotitöiden jaosta esiteltiin perhettä, jossa mies osallistui kotitöihin samalla tavoin kuin hänen työssä käyvä vaimonsakin. Kirjoituksessa korostettiin, kuinka järjestelyissä ei ollut ”mitään naurun enempää kuin kerskumisenkaan aihetta”, kyseessä oli vain malliesimerkki nykyajan tavoista järjestää kotityö.⁵⁵

Luokiteltu ja sukupuolitettu väsymys

Viime vuosina on julkaistu lukuisia aikalaisdiagnooseja työelämän muutoksesta ja erityisesti jaksaminen ja työuupumus on nostettu julkisen keskustelun keskiöön. Samanaikaisesti naisten palkkatyötä ja arjen ja työn yhdistämistä koskeva historiallinen tutkimus on ollut vahvaa.⁵⁶ Työmiesten ja perheenemäntien väsymyksestä käydystä keskustelusta on käynyt ilmi, kuinka erilaiset poliittiset tilanteet ja niihin reagoinnit synnyttävät vaikutusketjuja, jotka voivat vahvistaa olemassaolevia käsityksiä esimerkiksi sukupuolten välisestä työnjaosta ja rooleista. Nämä käsitykset voivat osaltaan ylläpitää arjen käytäntöjä. Sosiaalishallinnon virkamiehistö arvioi työmiesten ja perheenemäntien elämänpiirejä ja niiden rasittavuutta osana laajempia yhteiskunnallisia kysymyksiä. Samalla lepoa ja vapaa-aikaa jäsenettiin ja luokiteltiin luokka- ja sukupuoliperusteisesti.

Työväestön tyydyttävät elinolot liitettiin sosiaalipoliitikkojen näkemyksissä osaksi kansallista eheytymistä. Se vaati sellaisen yhteiskunnan luomista, jonka kaikki kansalaiset kokisivat legitiimiksi. Teollisten suhteiden normalisoinnin ja työolojen kehittämisen nähtiin johtavan työntekijöiden ja työnantajien välisen solidaarisuuden kehittymiseen. Yhteiskunnallisen demokratisoi-

tumisen nähtiin vaativan myös työnantajien ja työntekijöiden molemminpuolisen arvonnustamista. Toisaalta teollisuuden rationalisointia ja johtamisen kehittämistä tarkasteltiin kansantalouden kohentamisen näkökulmasta. Talous asetti omat, joskin jossakin määrin sopimuksenvaraiset rajat sosiaalipoliitikalle, ja tämän johdosta pyrittiin luomaan myös sellaisia ratkaisuja, jotka eivät lisänneet sosiaalipoliittisia kustannuksia.

Vapaa-ajan käyttöä koskeneet puheenvuorot sisälsivät moraalisia piirteitä, joissa kyseenalaistettiin työväestön ja erityisesti työmiesten kykyä käyttää vapaa-aikaa oikein. Levon ja väsymyksen suhdetta käsittelevissä keskusteluissa yhdistyi mielenkiintoisella tavalla työväestön elämäntavan luokka- ja sukupuoliperusteinen tarkastelu. Osavastuu työmiehen kunnollisuudesta ja vapaa-ajan oikeanlaisesta käyttämisestä siirrettiin perheenemännille. Kodin ja perheen roolia korostettiin moraalisen uusintamisen tilana, jonka ylläpitämisestä naiset olivat vastuussa. Ristiriitaa perheenemäntää roolittavan sosiaalipoliittisen puheen ja kotitalouden kehittämistä ja rationalisoimista vaativan toiminnan välillä ei syntynyt ja sosiaali- ja asuntopoliitikot tukivat toisiaan sanomansa esilletuonnissa. Eri foorumeilla tuotettu auktorisoitu tieto, oli kyseessä sitten naistenlehdet tai tieteelliset aikakauskirjat, ylläpiti osaltaan miesten ja naisten rooleja koskevia normatiivisia rakennelmia.

Toisen maailmansodan jälkeiset vuodet toivat kuitenkin mukanaan uudenlaisia tapoja tulkita naisten kotityön piirissä kokemaa uupumista. Perheenemännät alkoivat kyseenalaistaa oman asemansa mielekkyyden ja töidensä hallintakyvyn. Perheenemännille asetetut lukuisat velvollisuudet, jotka sitoivat heitä ”tuhansin pienin ja suurin velvollisuuksin, äidinrakkauden voimal-

53. *Kotiliesi* 1948:10, ”Tohtori Rakel Jalas: Väsymystilojen hoito”, 260.

54. Sahlman (1948) 19.

55. *Kotiliesi* 1951:18, ”Mies ja vaimo työtovereina”, A.P. 580.

56. Pirjo Markkola (2003) ’Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet’, *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 55–56.

la, emännänvaistojen vaikutuksesta”, muodostuivat yhä raskaammiksi.⁵⁷ Yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa alettiin nostaa esille ajatusta kotitöiden jakamisesta ja miesten laajemmasta osallistumisesta kodin piiriin ja kodinhoitoon.

Juha Siltala on hyödyntänyt työn vaihtosuhte -käsitettä analysoidessaan ja kuvaessaan työelämässä tapahtuneita muutoksia. Työn vaihtosuhteella Siltala viittaa, siihen ”paljonko täytyy tehdä ja millaisilla ehdoilla saadakseen säällisen elämän.” Säällinen elämä tarkoittaa tilannetta, jossa toimeentulon hankkimisen jälkeenkin työntekijällä riittäisi vapaa-aikaa ja voimia omiin harrastuksiin. Työntekijän hallitessa työnsä vaihtosuhdetta se tuottaa hänelle kokemuksen toimivuudesta ja asioiden hallinnasta.⁵⁸

Siltalan käsitteistöä soveltaen voidaan esittää, että naiset pyrkivät jossakin määrin neuvottelemaan uudelleen ’arjen vaihtosuhteensa’.⁵⁹ Samanaikaisesti joissakin tulkinnoissa esimerkiksi naisten palkkatyön yleistyminen nähtiin yrityksenä horjuttaa perinteisiä sukupuolten välisiä roolijakoja. Miesten nähtiin olevan sidottuja jo sukupuolensa perusteella työn piirissä tapahtuvaan

kilvoitteluun.⁶⁰ Sukupuolten väliset roolijaot esitettiin siten heijastumana miesten ja naisten luonnollisista, biologisista eroista. Tämänkaltaisia essentialisoivia näkemyksiä ei kuitenkaan täysin hyväksytty, ja muun muassa naisten kokemia väsymystiloja alettiin selittää fysiologisten tekijöiden lisäksi myös naisten tekemien töiden rasittavuudella. ■

57. Laura Harmaja oli käsitellyt naisten velvollisuudentuntoa koskevia tekijöitä jo 1920-luvulla. Kotiliesi 1928, ”Lepoa ja lomaa järjestettävä emännillekin!, Laura Harmaja”, 745.

58. Juha Siltala (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*, Keuruu: Otava, lainaus s. 10, 14. Siltalan teoksesta käydystä keskustelusta kts. esim. Raija Julkunen (2005) ’Työelämän lyhyt ja pitkä historia’, *Yhteiskuntapolitiikka* 70, 82–88; Juhana Vartiainen (2004) ’Turbokapitalismin helvetinnäyt’, *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 537–547. Siltalan työn vaihtosuhte -käsitettä koskevasta kritiikistä Tuomo Alasoini (2005) ’Huonontuuko työelämä? Mietteitä Siltalan teoksesta’, *Työpoliittinen Aikakauskirja* 48, 90–92.

59. Käsitteen ’arjen vaihtosuhte’ muotoilussa olen hyödyntänyt Liisa Rantalaihon käsittelyä sukupuolisopimuksesta. Rantalaiho (1994) 10–28. Katso myös Lähteenmäki (1995) 11–12.

60. *Kotiliesi* 1949:3, ”Mies kodin ja työpaikan välillä, A. Rautavaara”, 39–41, 60.